

تهدیدات امنیتی - نظامی کروناویروس و راه‌های مقابله با آن با رویکرد پدافند غیرعامل و قدرت رسانه

کیومرث یزدان‌پناه^۱، غلامرضا قادی^۲، رقیه عباسی^۳

چکیده

از جمله مصادیق ایجاد تهدیدات امنیتی و نظامی برای کشورهای مختلف، بروز پاندمی‌های فراگیر است که به سرعت دولت‌ها را در مهار آن و مدیریت بحران دچار مشکل می‌کند. بر این اساس، مسئله این پژوهش متمرکز بر شیوع پاندمی کرونا و اهمیت اثرات مخرب این بیماری بر سلامت و امنیت جهانی و نقش رسانه‌های جمعی در این زمینه است. حتی اگر ویروس کرونا با اهداف شروع یک جنگ بیولوژیکی تمام‌عیار ایجاد نشده باشد، به دلیل سرعت بالای انتشار و قدرت بالای مرگ‌ومیر می‌تواند به ابزاری برای بهره‌برداری در جنگ‌های بیولوژیکی تبدیل شود. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخ به این سؤالات است که راه‌کارهای اصلی مقابله با تهدیدات نوظهور و خارج از تصور انسانی مانند کرونا به‌ویژه در بستر سامانه‌های پدافند غیرعامل چیست؟ همچنین نقش رسانه‌ها در این زمینه چیست؟ «جنگ بیولوژیکی»، «امنیت» و «قدرت رسانه» مفاهیم نظری به کار رفته در این پژوهش هستند. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و هدف آن تبیین نقش پدافند غیرعامل و رسانه‌ها در مدیریت بحران کروناست. نتایج پژوهش بر این موضوع تأکید می‌کند که مقابله با تهدیدات امنیتی ناشی از اتفاقات غیرمنتظره موضوعی جدی است و کشورها باید آن را همچون یک حمله فراگیر بیولوژیکی قلمداد کرده و به‌درستی با آن مقابله کنند. در این زمینه مجموعه اقداماتی در چارچوب مدیریت به‌موقع بحران و پدافند غیرعامل می‌توانند مفید باشند. رسانه‌ها نیز در آموزش‌های لازم در بستر مراقبت‌های عمومی، رعایت سطوح مختلف بهداشتی و تبیین مخاطرات گسترده کرونا برای افکار عمومی نقش پررنگی باید داشته باشند.

واژه‌های کلیدی: ویروس کرونا، جنگ بیولوژیکی، پدافند غیرعامل، رسانه‌های جمعی، برون‌مرزی.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۹/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۱۵

۱. دانشیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

kyzandanpanah@ut.ac.ir

۲. دانشجوی دکترای ارتباطات، گروه ارتباطات، دانشکده رسانه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد رودهن، تهران، ایران.

Gholam reazghadi@yahoo.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Roghayeabbasi8220@gmail.com

۱. مقدمه

بیماری‌های فراگیر و پاندمی که بسیار سریع گستره وسیعی از مناطق جغرافیایی جهان را در بر می‌گیرند و دولت‌ها در مسیر مقابله با آن به چالش کشیده می‌شوند، از جمله مصادیق ایجاد تهدیدات امنیتی و نظامی برای کشورهای مختلف هستند. این بیماری‌ها چه در قالب پروژه‌های آزمایشگاهی و در قالب جنگ‌های بیولوژیک ساخته و پرداخته شده باشند و چه با منشأ طبیعی ایجاد شده باشند، در نهایت می‌توانند بر ابعاد مختلف امنیت، آثار منفی بگذارند. از همین رو لازم است تا دولت‌ها صرف نظر از منشأ شکل‌گیری این نوع بیماری‌ها در پی ارزیابی آسیب‌ها و مقابله با تهدیدات امنیتی برآمده از آنها باشند.

ایده استفاده از عوامل بیماری‌زای عفونی برای تضعیف دشمن و یا از میان برداشتن رقیب سیاسی، از دیرباز در ذهن رهبران سیاسی-نظامی برخی کشورها بوده است و به‌صورت پیوسته استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی و جنگ‌افزارهای بیولوژیک به‌دلیل اثرات مخرب آن بر انسان‌ها و محیط زیست، یکی از نگرانی‌ها و دغدغه‌های جامعه بشری بوده است. همچنین امروزه جنگ‌افزارهای بیولوژیک در میان سلاح‌های کشتار جمعی برای بسیاری از دولت‌های متخاصم و رهبران نظامی، موقعیت ویژه‌ای دارند و ویژگی‌هایی همچون سهولت تهیه، هزینه پایین تولید، تشخیص نسبتاً مشکل و عدم امکان حفاظت مؤثر علیه بسیاری از عوامل زیستی بیماری‌زا، موقعیت خاصی به سلاح‌های بیولوژیک داده؛ به نحوی که دفاع در برابر آن‌ها به مشغله جدی تئورسین‌های نظامی و امنیتی تبدیل شده است و در صورت استفاده باعث هراس، ارباب عمومی و هرج‌ومرج شده و در نهایت ضمن کاهش شدید ضریب امنیتی، امنیت ملی را با چالش جدی مواجه می‌کند. علی‌رغم درک این نگرانی توسط بسیاری از کشورها و تنظیم کنوانسیون‌های بین‌المللی بازدارنده همانند قرارداد ۱۹۷۲ میلادی در خصوص منع استفاده از سلاح‌های بیولوژیک و سموم^۱ برای اهداف نظامی و بیوتروریستی (توکلی و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۶)، همچنان برخی کشورها نظیر آمریکا آزمایشگاه‌های بیولوژیک فعالی را در کشورهای مختلف باقی گذاشته‌اند و خود را متعهد به رعایت قوانین بین‌المللی نمی‌دانند.

با توجه به اینکه در اواخر سال ۲۰۱۹ و اوایل سال ۲۰۲۰ میلادی، پاندمی ویروس جدید کرونا که ناقل بیماری کووید ۱۹ بود در جهان شیوع پیدا کرد و میلیون‌ها انسان به آن مبتلا شدند، این

1. Biological and Toxin Weapons Convention (BTWC)

فرضیه تقویت شد که جهانیان درگیر یک جنگ بیولوژیک تمام‌عیار شده‌اند. هر چند این فرضیه به اثبات نرسیده و در مورد صحت و سقم آن تردیدهایی جدی وجود دارد، اما به هر صورت مطالعه فرایندهای توسعه و شیوه مقابله با خسارت‌های آن در چارچوب مطالعات امنیتی و نظامی حائز اهمیت است. ضرورت مطالعه ویژه در مورد جنگ‌های بیولوژیک و تهدیدات برآمده از پاندمی ویروس کرونا از آن جهت مورد تأکید است که توجه شود در کمتر از ۱۲ ماه بیماری برآمده از ویروس کرونا یعنی کووید ۱۹ بیش از ۱۰۵ میلیون نفر را تا تاریخ ۲۱ ماه می ۲۰۲۰ میلادی مبتلا کرد و از این میان بیش از دو میلیون نفر از مبتلایان جان خود را از دست دادند. در بخشی از گزارشی که در ۶ آوریل ۲۰۲۰ شبکه خبری BBC در مورد تهدیدات امنیتی ویروس کرونا و نگاه مأموران امنیتی انگلستان به این موضوع منتشر کرد، اینگونه آمده است: «بحران ویروس کرونا پرسش‌های قابل توجهی درباره جایگاه امنیت سلامت جهانی و ارتباط آن با امنیت ملی مطرح کرده است. در جریان یک بازبینی سیاست‌ها در بریتانیا، وقوع یک همه‌گیری جهانی در بالاترین سطح تهدید امنیت ملی قرار گرفت» (کوررا، ۲۰۲۰).

از همین رو پژوهش حاضر با درک ضرورت توجه و شناسایی تهدیدات امنیتی و نظامی برآمده از پاندمی کروناویروس با هدف کاهش خسارت‌های مالی و جانی به روش توصیفی - تحلیلی به مطالعه عوامل کاهش ضریب امنیت کشورها در جنگ‌های بیولوژیک پرداخت و در این بین بر پاندمی ویروس کرونا به‌عنوان شرایط ویژه‌ای که فرصت بروز توانمندی کشورها در حوزه پدافند غیرعامل را فراهم می‌کند، تأکید می‌کند. روش انجام پژوهش حاضر که به شناخت نقش پدافند غیرعامل و قدرت رسانه و افزایش ضریب امنیت کشورها در جنگ‌های بیولوژیک در شرایط پاندمی ویروس کرونا پرداخته است، توصیفی - تحلیلی است و داده‌های آن به‌صورت گردآوری اسناد، مدارک و مطالعه کتابخانه‌ای انجام گرفته است.

۲. مفاهیم و چارچوب نظری

۲-۱. جنگ بیولوژیک

بر اساس تعریف پلیس بین‌الملل در سال ۲۰۰۷، بیوتروریسم عبارت است از منتشر کردن عوامل بیولوژیکی یا سمی با هدف کشتن یا آسیب رساندن به انسان‌ها، حیوانات و گیاهان با قصد و نیت قبلی و به‌منظور وحشت‌آفرینی، تهدید و وادار ساختن یک دولت یا گروهی از مردم به انجام عملی یا برآورده کردن خواسته‌های سیاسی یا اجتماعی. حمله بیوتروریسمی، یعنی پخش کردن ویروس،

باکتری، میکروب یا دیگر عوامل بیماری‌زا و سمی که موجب بروز بیماری و مرگ در انسان‌ها، حیوانات و گیاهان می‌شود (داودی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۹). بیوتورویسم به‌هرگونه اقدام و روش‌های حمله گفته می‌شود که با نشر انواعی از میکروارگانیسم‌ها یا سموم حاصل از آنها همراه است. با اینکه بیوتورویسم، یکی از معضلات نوپدید بهداشت عمومی و عامل تهدیدکننده کنترل عفونت، به حساب می‌آید، ولی واقعیت این است که افکار و اعمال بیوتورویستی همواره در اقوام مهاجم، افراد افزون‌طلب و رقبای سیاسی- اقتصادی از یک طرف و افکار مدافعه‌گرایانه و یا تلافی‌جویانه در افراد، ارتش‌ها، دولت‌ها و شخصیت‌های مورد تهدید، از طرف دیگر از هزاران سال پیش وجود داشته است و گاهی ظاهر افسانه‌گونه و باورنکردنی به خود گرفته است که همه این وقایع حاکی از قدمت افکار و ندرتاً اعمال بیوتورویستی است (سرلک و خردمند، ۱۳۹۶: ۱۶).

به‌لحاظ تاریخی، کاربرد و توسعه عوامل جنگ‌های بیولوژیک و عوامل توکسینی (سموم) را در سه مرحله اصلی می‌توان قرار داد. مرحله اول، مرحله کلاسیک توسعه و کاربرد عوامل بیولوژیک و توکسینی است. از خصوصیات این مرحله کاربرد مستقیم عوامل بیولوژیک و توکسین‌های آن‌ها به‌عنوان یک سلاح یا جنگ‌افزار می‌باشد. در قسمت اعظم این مرحله، بشر فاقد دانش کافی درباره حضور باکتری‌ها و ویروس‌ها و سایر عوامل در سلاح‌های بیولوژیک بود. این مرحله از زمان‌های بسیار قدیم شروع و تا اواخر جنگ جهانی دوم ادامه داشت. مرحله دوم جنگ بیولوژیک، دوران توسعه ژنتیک میکروب‌ها و دیگر زمینه‌های بیولوژی سلولی و مولکولی و کاربرد فناوری ناشی از این علوم در جنگ‌های بیولوژیک است. این دوران بعد از جنگ جهانی دوم شروع می‌شود و تا دو الی سه دهه بعد از جنگ دوم به‌طول انجامید. این دوره منتج به توسعه عوامل بیولوژیک خطرناک‌تر از طریق تکنیک‌های گوناگون شد. مرحله سوم یا فعلی هم‌زمان با تولید علم مهندسی ژنتیک و به‌کارگیری آن در ساخت نسل جدید سلاح‌های بیولوژیک از کنوانسیون منع سلاح‌های بیولوژیکی و سموم در سال ۱۹۷۲ به این طرف آغاز شده است (زرقانی، ۱۳۹۷: ۲۰). از سوی دیگر جنگ بیولوژیک شیوه‌ای است که برخی از کشورهای بزرگ حداقل در هفت دهه اخیر استفاده از آن را در دستور کار خود قرار دادند که اوج آن به‌کارگیری این شیوه به جنگ آمریکا با ویتنام و پس از آن باز می‌گردد (مهنائی، ۱۳۹۷: ۹۷). همچنین جنگ زیستی (بیولوژیک یا میکروبی) عبارت است از کاربرد عوامل میکروبی اعم از باکتری، ویروس، قارچ، تک‌یاخت‌ها یا فرآورده‌های حاصل از عوامل زیستی که با اهداف خصمانه استفاده می‌شوند (ایزدی، ۱۳۸۸: ۲). جنگ بیولوژیکی را می‌توان «استفاده عمدانه از میکروارگانیسم‌ها و سموم که عموماً منشأ آنها میکروبی، گیاهی یا

حیوانی است، برای بیماری و مرگ در انسان‌ها، احشام و محصولات زراعی تعریف کرد» (داسیلووا، ۱۹۹۹: ۹۹). سلاح‌های بیولوژیکی نیز میکروارگانیسم‌هایی هستند که وارد بدن میزبان می‌شوند و آن را آلوده و در آنجا رشد می‌کنند و باعث بیماری کشنده یا ناتوان ساختن آن می‌شوند (کومار^۱ و دیگران، ۲۰۱۱: ۳۳).

۲-۲. سلاح بیولوژیک

سلاح باکتریولوژیک (بیولوژیک) و سمی عبارت است از میکروب‌ها، سموم و عوامل بیولوژیک دیگر با هر منشأ یا نحوه تولید (Coppernoll MA, 1999). سلاح بیولوژیک عبارت است از هر نوع وسیله پخش و پرتابه عوامل بیولوژیک نظامی جهت پخش و یا رساندن عوامل بیولوژیک به هدف و آلوده کردن مواد غذایی. سلاح‌های بیولوژیک می‌توانند از یک گلوله تا خمپاره، بمب، موشک و هواپیمای حاوی عامل باشد (کریمی، ۱۳۹۱: ۲۷). در همین زمینه باید گفت استفاده و تولید یک سلاح بیولوژیکی بسیار ارزان‌تر از بمب اتم بوده و بدون هیچ اثر تخریبی بر اماکن و مساکن و بدون گذاشتن ردپا، موجودات زنده (اعم از گیاهان، حیوانات و انسان‌ها) را در گستره وسیعی از پای در می‌آورد و به این دلیل بمب اتمی فقرا نامیده می‌شود (سرلک و خردمند، ۱۳۹۶: ۴۰). وجود موانع و محدودیت‌هایی که استفاده از این عوامل دارند، مانع از استفاده گسترده و روزافزون این عوامل توسط دولت‌ها و گروه‌های مختلف شده است و از طرفی ننگ و بدنامی ناشی از کاربرد این سلاح‌ها موجب فشار بسیار زیاد افکار عمومی بر استفاده‌کنندگان آنها شده و حتی ممکن است این دولت‌ها پایگاه مردمی خود را از دست بدهند (کاظم‌نیا و رستمی، ۱۳۹۰: ۱۷).

۲. امنیت

امنیت در زبان فارسی به معنای «آزادی، آرامش، فقدان ترس و عدم هجوم دیگران» بیان شده است (هندیانی، ۱۳۸۶: ۱۲). به نقل از دانشنامه سیاسی، «امنیت» حالت فراغت نسبی از تهدید و یا آمادگی برای رویارویی برای هر تهدیدی است. آنگونه که باری بوزان استدلال می‌کند، مفهوم امنیت فی‌نفسه در کاربرد عامی که در روابط بین‌الملل و دیگر رشته‌ها دارد به نظر می‌رسد که به‌عنوان یک مفهوم سازمان‌یافته محوری که از سوی سیاستمداران و محققان مورد پذیرش قرار

1. DaSilva

2. Kumar

گرفته است، با ادبیات شدیداً نامنسجمی روبرو است (میرعرب، ۱۳۷۹: ۲). در کل با توجه به فرهنگ لغات مختلف می‌توان چند مفهوم کلی را از امنیت دریافت که عبارتند از: در معرض خطر نبودن یا از خطر محافظت شدن، رهایی از تردید، آزادی از اضطراب و داشتن اعتماد و اطمینان موجه و مستند. امنیت به صورت وسیع، در مفهومی به کار گرفته شده است که به صلح، آزادی، اعتماد، سلامتی و دیگر شرایطی اشاره می‌کند که فرد و یا گروهی از مردم احساس آزادی از نگرانی، ترس، خطر یا تهدیدات ناشی از داخل یا خارج داشته باشند (باقری، ۱۳۸۶: ۱۱۵).

بنابراین این مفهوم دارای ابعاد گسترده‌ای است که از امنیت فردی و گروهی تا امنیت بین‌المللی و جهانی را در بر می‌گیرد و صاحب‌نظران و اندیشمندان مختلفی در این زمینه نظرات متعددی ارائه کرده‌اند. هر چند مفهوم امنیت مانند سایر مفاهیم اساسی و رایج در علوم انسانی نظیر صلح، عدالت و آزادی در معرض تفسیرها و تعبیرهای گوناگون بوده است. باری بوزان امنیت را مفهومی توسعه‌نیافته می‌داند که «دچار طاعون ابهام است». هاگ مک‌دونالد^۱ کوشید ابهام مفهوم امنیت را رفع کند، ولی در نهایت با شکست و ناکامی روبرو شد و اعلام کرد که امنیت «مفهومی نارسا است». آرنولد ولفرز^۲ در مقاله خود که به قول «بوزان» شاید مشهورترین اثر مکتوب در زمینه مفهوم امنیت باشد، امنیت را به‌مثابه «نماد مبهم» تلقی می‌کند (بوزان و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۵). بخشی از این ابهامات به این دلیل است که امنیت، مفهومی تعریف‌پذیر بر اساس نگرش‌های هر واحد سیاسی تعریف می‌شود.

۲-۱. ویژگی‌های معنا و ذات امنیت

معنا و ذات امنیت را باید در پنج ویژگی چرایی، چیستی، ارزش، غایت و موضوع امنیت جستجو کرد. ویژگی پنجگانه امنیت را می‌توان از سه منظر مکتب رئالیسم (نظریه رئالیسم در امنیت)، مکتب ایده‌آلیسم در امنیت و امنیت از نظر اسلام مقایسه کرد.

1. Hog MacDonald

2. Arnold Wolfers

جدول (۱) - ویژگی‌های معنا و ذات امنیت

ردیف	ویژگی‌های معنا و ذات امنیت	نظریه رئالیسم در امنیت	نظریه ایده‌آلیسم در امنیت	امنیت از منظر اسلام
۱	چرایی امنیت	امنیت احساسی است که ناشی از ناامنی است و تا وقتی ناامنی است امنیت کامل نداریم	امنیت به معنای دفع تنش است و در صورت دفع تنش‌ها امنیت حاصل است	امنیت در اسلام دارای سطوح مختلفی است که امور معنوی، فردی، اجتماعی، سیاسی، نظامی، اقتصادی، حقوقی و... را در بر می‌گیرد.
۲	چیستی امنیت	ناامنی است که منافع را تهدید می‌کند	تأکید بر وجدان، زمینه‌مندی رفتار، قانون‌گرایی، کمال‌گرایی و وظیفه‌گرایی	پیوند اخلاق و سیاست، تکلیف‌گرایی و قرب‌الهی
۳	ارزش امنیت	رفع ناامنی است	تامین اخلاق، آزادی و صلح	تعادل فطرت و غریزه، تعالی انسان در حیات دنیوی و اخروی

۴	غایت امنیت	بقا (بقای مادی)	ادامه حیات برای تمامی دولت‌ها	رستگار شدن و به معبود رسیدن، قرب الهی
۵	موضوع امنیت	قدرت‌محور	عقل‌محور	عقل‌محور و شرع‌محور

منبع: (هندیانی، ۱۳۸۶: ۱۹)

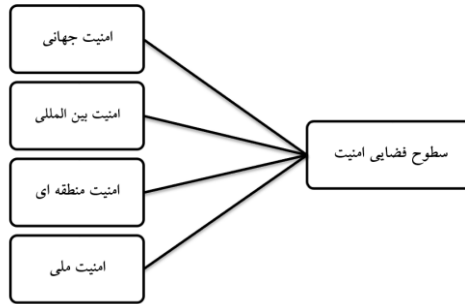
۲-۲. امنیت داخلی و امنیت خارجی

اولین نکته‌ای که با اضافه شدن پسوند داخلی به واژه امنیت به ذهن متبادر می‌شود این است که امنیت داخلی مربوط به فضای داخلی کشور است و امنیت خارجی نگاه به بیرون دارد، به عبارت دیگر امنیت داخلی مربوط به براندازی و چالش‌هایی است که از جانب گروه‌های معارض داخلی است که اقتدار حکومت مرکزی را نپذیرفته‌اند و محل آرامش و امنیت در فضای درونی یک کشور هستند. در حالی که امنیت خارجی مربوط به همین تهدیدها است، ولی از سوی کشورها و گروه‌های معارض خارج از سرزمین یک کشور که امنیت و منافع آن را تهدید می‌کنند. به عبارت موجزتر تمایزی بین امنیت داخلی و خارجی وجود دارد. اولی مربوط به براندازی و چالش از جانب گروه‌هایی است که اقتدار دولت را نپذیرفته‌اند، اما دومی مربوط به تهدید دولت‌های دیگر است (لورنس، ۱۳۷۸: ۳۲۳). امنیت خارجی، معطوف به تهدیدات ناشی از کشورهای رقیب یا دشمن است که در مراحل اول همراه با تنش‌هایی در قالب بحران‌های روابط دیپلماتیک، بروز می‌یابند.

۲-۳. سطوح فضایی امنیت

امنیت دارای سطوح فضایی مختلف محلی، ملی، منطقه‌ای، بین‌المللی و جهانی با تعاریف گوناگون است. تقسیم‌بندی‌های دیگری نیز از این سطوح ارائه شده است؛ از جمله تقسیم امنیت به سه سطح فراملی، ملی و فروملی. در ادامه به چهار سطح امنیت یعنی امنیت جهانی، بین‌المللی، منطقه‌ای و ملی اشاره می‌شود:

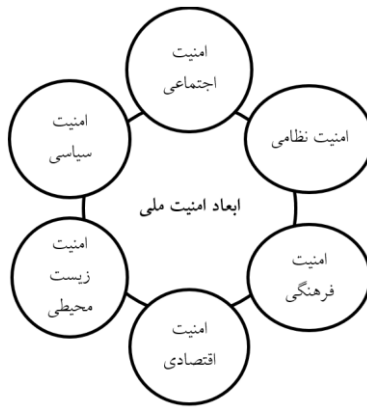
شکل ۱- سطوح فضایی امنیت (رحیمی، ۱۳۹۷: ۳۶)

۲-۴. امنیت ملی^۱

اصطلاح «امنیت ملی» به پیدایش دولت‌های ملی که با از میان رفتن حکومت‌های ملوک‌الطوایفی، رشد سرمایه‌داری، تشکیل حکومت‌های مردمی در اروپا و سقوط امپراتوری‌های بزرگ شکل گرفتند، مربوط می‌شود. امنیت ملی از ترکیب دو واژه «امنیت» و «ملی» مفهوم جدیدی است که به‌طور عمده بر تهدیدهای نظامی علیه دولت‌ها استوار است. امنیت ملی از مفاهیمی است که عمر چندانی در مباحث سیاسی ندارد. ریشه آن به انقلاب کبیر فرانسه برمی‌گردد؛ زمانی که برای اولین بار واژه‌هایی چون «ملی» و «ملیت»، خلق شد و دارای تعاریف و محدوده‌های خاصی شدند. از این رو بحث امنیت سرزمین و کشور از گذشته دور درباره امپراتوری‌های باستانی و دیگر سرزمین‌ها وجود داشت. وقوع جنگ‌ها بین حکمرانی‌ها دلیل متقنی بر وجود بحث امنیت ابعاد نظامی و سیاسی آن در روابط میان پهنه‌های سرزمینی است (زارعی، ۱۳۸۴: ۹۰).

۲-۴-۱. ابعاد امنیت ملی

امنیت ملی به‌عنوان یک مفهوم گسترده دارای ابعاد و زوایای مختلفی است که هر یک از اندیشمندان با توجه به‌نوع دیدگاه به تقسیم‌بندی ابعاد مختلفی برای آن پرداخته‌اند. یکی از تقسیم‌بندی‌های رایج درباره ابعاد امنیت ملی عبارت است: از الف- امنیت نظامی، ب- امنیت سیاسی، ج- امنیت اجتماعی، د- امنیت اقتصادی، ه- امنیت زیست محیطی.

شکل (۲) - ابعاد امنیت ملی (رحیمی، ۱۳۹۷: ۳۸)

۲-۴-۱-۱. امنیت زیست محیطی

امنیت زیست محیطی^۱ را کمی‌سازی فعالانه تهدیدات انسان پایه با توجه به تمامیت کارکردی زیست‌کره‌ای که در پیوند با مؤلفه‌های انسانی قرار می‌گیرد، تعریف می‌کنند (Barnett, 1997: 16). امنیت زیست محیطی با مسائل و عوامل محیط‌زیست ارتباط دارد که امنیت ملی یک کشور را تهدید می‌کنند. دامنه و ماهیت تهدیدات از طریق عوامل زیست محیطی یک مبحث جدا و مستقل در بحث امنیت ملی است. تصورات مختلف از امنیت زیست محیطی بیشتر ناشی از چهار عامل زیر تبیین شده است: ۱- کاهش حجم و فضای توجه به موضوع محیط‌زیست به‌عنوان یک علت ناپایدار سیاسی و مبارزاتی، ۲- انحطاط محیط‌زیست که نتیجه یک جنگ است، ۳- انحطاط محیط‌زیست به‌عنوان تهدیدی برای سلامتی و سالم ماندن بشر، ۴- در آخر تلاش‌هایی است که میزان انحطاط محیط‌زیست را می‌توان با کاربرد قدرت کاهش داد (ربیعی: ۱۳۸۳: ۱۴۹).

۲-۴-۲. تهدیدات علیه امنیت ملی

اصطلاح امنیت ملی به‌نوعی بازگوکننده تهدیدات و مخاطراتی است که در مفهوم لغوی امنیت ملی مستتر است. تهدیداتی که همیشه درصدد به‌مخاطره انداختن و از بین بردن امنیت ملی کشورها هستند که بنا به اهمیت و نوع تهدیدکننده‌ها در مراتب مختلفی از سطح خطرآفرین بودن برای

1. Environmental security

امنیت ملی کشورها دسته‌بندی شده‌اند. بر این اساس، «ریچارد اولمان»^۱ درباره تهدیدها علیه امنیت ملی معتقد است: «تهدید علیه امنیت ملی یک عمل یا یک سلسله حوادث است که در مدت زمانی کم‌وبیش کوتاه کیفیت زندگی ساکنان یک کشور را به شدت تهدید می‌کند یا دامنه اختیار یک حکومت یا کشور یا واحدهای خصوصی متعلق به یک کشور را در انتخاب یک سیاست مقتضی به خطر می‌اندازد» (اولمان، ۱۹۸۳: ۱۷).

باری بوزان تهدیدات امنیتی را در پنج بعد مورد بررسی قرار داده است. این ابعاد عبارتند از:

شکل ۳- تهدیدات علیه امنیت ملی (رحیمی، ۱۳۹۷: ۳۶)

۳. تهدیدات امنیتی ناشی از بیوتروریسم

مطابق یکی از تعاریف، یک تهدید بیوتروریستی را حاصل ضرب پیامدهای حمله در احتمال حمله قلمداد می‌کنند (Washington Post, 2014). در این تعریف تهدید بیوتروریستی تابعی از برهم‌کنش میان ارزش و آسیب‌پذیری دارایی‌های قابل دفاع، پتانسیل عوامل بیولوژیکی در آسیب‌رسانی به آنها و قابلیت و مقاصد بیوتروریست‌ها است. با توجه به ارتباط میان مؤلفه‌های فوق، اجزاء موثر در یک تهدید بیوتروریستی به صورت مستقل رفتار نکرده و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. بیوتروریسم و پتانسیل مرگ دسته‌جمعی سلاح‌های بیولوژیک یکی از مفاهیمی است که در سال‌های اخیر مورد توجه مراکز علمی، نظامی و امنیتی قرار گرفته است.

زیرا به‌طور همزمان قادر است امنیت ملی و سلامت عمومی یک جامعه را با خطر مواجه کند. در دنیای کنونی این یک واقعیت است که برخی از کشورها به دنبال تولید سلاح‌های بیولوژیک هستند تا در مواقع ضروری از آن علیه دشمن و یا رقیب خود استفاده کنند.

1. Richard Hullman

جدول (۲) - تهدیدات امنیتی نظامی و غیرنظامی حمله بیوتروریستی

شماره	تهدید امنیتی نظامی	تهدید امنیتی غیر نظامی
۱	ایجاد تلفات سریع در نیروهای نظامی	ایجاد تلفات وسیع انسانی در کشور هدف
۲	بیمار کردن نیروهای حریف به‌منظور کاهش کارآمدی	ایجاد آلودگی زیست‌محیطی و تغییر در اکوسیستم
۳	آلوده کردن آب و محیط زندگی نیروهای نظامی	ناتوان‌سازی و معلول کردن نیروهای کارآمد
۴	ناتوان‌سازی و ایجاد معلولیت در نیروهای نظامی	مختل کردن نظم اجتماعی و ایجاد آشوب
۵	ایجاد اختلال و انحراف در مأموریت‌های مهم نظامی	ایجاد رعب و وحشت گسترده
۶	ایجاد وحشت برای تضعیف روحیه و کارایی نیروها	سازماندهی اعتراضات مردمی با محوریت پاندمی

منبع: (زرگان و دهنوی، ۱۳۹۵: ۱۰۳)

۴. امنیت، پدافند و خطرپذیری

امروزه مقوله امنیت ملی به نحو بارزی ذهن دولتمردان و ملت‌ها را مشغول ساخته است. این مقوله در هر کشوری به‌عنوان مهمترین ارزش حیاتی آن کشور مطرح است، به‌طوری‌که سایر ارزش‌ها و منافع ملی را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد و به‌عنوان شاخص اصلی و مبنا، در پیشاپیش سایر منافع سطوح تصمیم‌گیری‌های سیاسی مورد توجه قرار گرفته است و تمامی تلاش‌ها به‌سوی آن هدایت می‌شود (تهامی، ۱۳۹۰: ۱۱). در همین رابطه مک‌لارن معتقد است درحالی‌که کلمات ملی و امنیت و نیز معادل آنها در زبان‌های دیگر، هر دو جز کلمات قدیمی هستند ولی ترکیب آن‌ها با یکدیگر یک پدیده جدید محسوب می‌شود (مک‌لارن، ۱۳۷۹: ۳۳۲).

باید توجه داشت که تأمین امنیت مناطق حساس و حیاتی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و اجتماعی کشور از اهداف اصلی پدافند کشورها است و این محوری‌ترین کانون اشتراکی است که پدافند غیرعامل را با مفهوم امنیت، سطوح و ابعاد آن مرتبط می‌کند. البته در کشوری چون ایران و با توجه به تجارب موجود، سامانه پدافند عامل نمی‌تواند به‌عنوان یگانه سامانه پدافندی کشور، اهداف امنیتی

را تأمین کند. زیرا هنگامی که طبل جنگ به صدا در می‌آید، مناطق حساس از قبیل ذخایر راهبردی سوخت و یا مواد غذایی، سدها، پل‌ها، کارخانجات مختلف، نیروگاه‌های برق، چاه‌های نفت، بندرگاه‌ها، صنایع نظامی، انبار و ذخایر تسلیحاتی، سیلوا، ایستگاه‌ها و مراکز مخابراتی سایت‌های راداری، فرودگاه‌ها و پایگاه‌های هوایی، پادگان‌ها، پالایشگاه‌ها و ... که در نقاط مختلف کشور و یا بعضی از شهرها قرار دارند قابل مراقبت یا حفاظت با تعداد معدودی از تجهیزات پدافندی که حتی بعضی از آن‌ها نیز برای حفاظت از خود نیاز به رینگ پدافندی ویژه دارند، نیستند (حسنی، ۱۳۸۷: ۹۳). بر همین اساس پدافند غیرعامل به‌عنوان یکی از ضرورت‌های تأمین و تضمین امنیت ملی مطرح می‌شود که نیاز به توجه ویژه دارد.

۴-۱. پدافند غیرعامل و امنیت ملی

می‌توان ادعا کرد که قدمت پدافند غیرعامل به قدمت تمدن بشری باز می‌گردد. لیکن این موضوع برای نسل‌های بشر به‌صورت تلاش آنها برای حراست و مراقبت در برابر دشمنان طبیعی و انسانی نمایان شده است و در طول تاریخ تمهیداتی را برای درامان ماندن از این حوادث مدنظر داشته است (ریحانی، ۱۳۹۴: ۲). پدافند غیرعامل به مجموعه اقدام‌هایی گفته می‌شود که نیازمند به‌کارگیری جنگ‌افزار نبوده و با اجرای آن می‌توان از وارد شدن خسارت‌های مالی به تجهیزات و تأسیسات حیاتی و حساس نظامی و غیرنظامی و تلفات انسانی جلوگیری کرده یا میزان این خسارت‌ها و تلفات را به‌حداقل ممکن کاهش داد (موحدی‌نیا، ۱۳۸۵: ۲۳). همچنین در کتاب فرهنگ دفاعی نیز فقط به این تعریف، اقدام‌های احتیاطی افزوده می‌شود (نوروزی، ۱۳۸۵: ۲۰۵). پدافند غیرعامل اقدام‌هایی است که با انجام آن‌ها و بدون استفاده از سلاح و درگیری با دشمن، می‌توان پایداری را افزایش و ضایعات و خسارت را تا حد زیادی کاهش داد و در مواردی حتی به صفر رساند (نیازی‌تبار، ۱۳۸۷: ۱۵).

اما پدافند عامل، در حقیقت همان معادل کلمه پدافند است. یعنی به‌کارگیری تجهیزات نظامی برای جلوگیری از ورود هواپیماهای متخاصم به داخل خاک کشور؛ درواقع پدافند عامل، شامل تمامی طرح‌ریزی‌ها و اقدامات پدافندی است که مستلزم به‌کارگیری سلاح و تجهیزات جنگی است. اما پدافند غیرعامل، متکی بر تجهیزات و تسلیحات نظامی نیست و به اقداماتی گفته می‌شود که موجب کاهش زیان در مقابل عملیات‌های خصمانه هواپیماهای دشمن و تهدیدات خارجی با هزینه کمتر می‌شود و شامل به‌کارگیری ترفند و شیوه‌های غیرمسلحانه نظیر استتار، اختفا، ایجاد سرپناه برای تأسیسات مهم و راهبردی می‌باشد.

همچنین پدافند غیرعامل، شامل تمامی طرح‌ریزی‌ها و اقداماتی است که موجب کاهش آسیب‌پذیری‌ها، افزایش پایداری ملی و تداوم فعالیت دستگاه‌های نظامی در مقابل تهدیدات خارجی شده و مستلزم به‌کارگیری سلاح نیست. در پدافند غیرعامل تمام نهادها، نیروها، سازمان‌ها، صنایع و حتی مردم عادی می‌توانند نقش موثری ایفا کنند، در حالی که در پدافند عامل مانند سیستم‌های ضد هوایی و هواپیماهای رهگیر، تنها نیروی مسلح مسئولیت بر عهده دارند (ریحانی، ۱۳۹۴: ۲). پدافند غیرعامل، کم‌هزینه‌ترین شیوه دفاع بوده و توان سخت‌افزاری در برابر دشمن را افزایش می‌دهد، اما این امر هنگامی امکان‌پذیر است که دشمن این فضا را برای تهاجم انتخاب کند (بیگدلو، ۱۳۹۰: ۱۴۵). امنیت، در هر زمان معنای خاصی داشته است؛ گاه تنها معنای حفظ جان و صیانت نفس (اندیشه‌هایز) داشته و زمانی دیگر حفظ اموال و دارایی (اندیشه لاک) به معنای آن اضافه شده است (محمدی‌ده‌چشمه و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۶). در دنیای پرتلاطم و پرمخاطره‌ای که از گذشته‌های دور تاکنون فراروی انسان قرار داشته، نیاز به تأمین امنیت یکی از خواسته‌های مهم برای انسان است. امنیت و ایمنی در سلسله مراتب نیازهای انسانی، در مرتبه‌ای بالاتر از سایر نیازها قرار دارد. به‌طوری که مازلو با طرح سلسله مراتب نیازها، ایمنی و امنیت را یکی از نیازهای پایه جوامع بشری دانسته است (ون‌دن‌برگ، ۲۰۰۷: ۱۳۲).

از سوی دیگر امنیت ملی از مؤلفه‌های متعددی برخوردار است و از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به امنیت نظامی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی اشاره نمود. هرگاه هر یک از مؤلفه‌های یادشده را خطری تهدید نماید، درواقع امنیت ملی تهدید شده است؛ زیرا امنیت کلیتی غیرقابل تفکیک است (تهامی، ۱۳۷۶: ۴۴).

۵. قدرت رسانه

قدر مسلم نقش رسانه‌های جمعی در جوامع جهانی در مدیریت بحران کرونا و تهدیدات امنیتی- نظامی آن بسیار کارساز و مؤثر بوده است، به همین دلیل سیاست‌گذاری رسانه‌ای در بسیاری از کشورها با اتکاء به دانش علوم شناختی و تکنیک‌های متعدد رسانه‌ای به‌سمت برنامه‌ریزی صحیح‌تر و دقیق‌تر برای صیانت از نگرش مخاطبان و جهت‌دهی درست آن‌ها به‌سوی واقعیت‌های ناشی از مخاطرات این بیماری مرگبار حرکت کرده است تا در وهله اول از ترس و دلهره‌آفرینی گسترده جلوگیری شود. زیرا زمانی که مردم نگران خود و وضعیت رو به وخامت جامعه‌اند، شاید کمتر توانایی تشخیص خبر درست از نادرست را داشته باشند. به‌ویژه در عصر حاضر که جامعه جهانی با

دیکتاتوری رسانه‌های متعدد و متکثر در فضای مجازی مواجه است، در چنین شرایطی وجود منبع خبری معتبر و قابل اعتماد یکی از نیازهای ضروری کشورها و ملت‌هاست. هلمن^۱ نماینده سازمان بهداشت جهانی در سوم آگوست ۲۰۲۰ با اذعان به نقش برجسته رسانه‌ها در انتقال اخبار صحیح و سریع و تمرکز بر آموزش مستمر، استمرار نقش گسترده این عامل مهم را در کنترل این بیماری بسیار تعیین‌کننده دانست (هلمن، ۲۰۲۰: ۲). از طرفی دیگر رسانه به‌عنوان ابزار و رکن بلامنازع جهان امروز در همه دوره‌ها به‌ویژه در مواقع بحران، در آگاهی‌بخشی، جریان‌سازی و هدایت افکار عمومی، نقشی بی‌بدیل ایفا می‌کند. کارویژه‌ای که در صورت توفیق تحقق آن، می‌تواند کمک شایانی به عبور از بحران به‌وجود آمده داشته باشد و اذهان عمومی را برای برخورد و مقابله با وضعیت جامعه آگاه کند. «کرونا ویروس» به‌عنوان پدیده‌ای نوظهور که خالق پارادایم‌های جدی و جدید در عرصه جهانی بوده است، علاوه بر نیاز برای آگاهی و اطلاع‌رسانی، بر وجوه دیگری همچون زیست دیجیتال و زندگی در شرایط جدید متأثر از آن نیز تأکید می‌کند. ویروسی که شاید بتوان ادعا کرد به‌جهت اثرگذاری بر بخش‌های مختلف و متعدد زندگی بشر، جهان را به پیش و بعد از خود تقسیم می‌کند. با این رویکرد و با توجه به این مهم که رسانه‌ها در دهه‌های اخیر آن‌چنان توسعه یافتند که به بخش جدایی‌ناپذیری از زندگی بشر مبدل شده‌اند و این جایگاه تا جایی پیش رفته که بحرانی را نمی‌توان بدون حضور رسانه‌های جمعی در آن تصور کرد. در چنین شرایطی نظم رسانه‌ای در پوشش مناسب خبری، تحلیلی و رویدادی، مؤثرترین ابزار برای تقابل جدی با این نوع بحران‌ها هستند.

نقش دوگانه رسانه‌ها در «بحران‌سازی» و «بحران‌زدایی»، «برجسته‌سازی» و «کوچک‌نمایی»، «امیدزایی» و «امیدزدایی» به‌دلیل سرعت در انتقال اخبار، استفاده گسترده از فناوری‌های نوین ارتباطی، توانایی جذب مخاطبان انبوه و مشارکت در فرآیند شکل‌دهی به افکار عمومی سبب شده است که رسانه‌ها به ابزار مهمی برای مداخله در بحران‌ها و کشمکش‌های داخلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی تبدیل شوند. لذا این مباحث در کنار دیگر رویدادهای مؤثر خبری و اطلاعاتی، ضرورت ژئوپلیتیک اطلاعات و قدرت رسانه را گوشزد می‌کند.

۶. نتیجه‌گیری

فرضیه جنگ بیولوژیکی بودن شیوع ویروس کرونا در جهان را برخی رهبران سیاسی و نیز متخصصان علوم پزشکی و سیاسی مطرح کرده‌اند. ایگور نیکولین^۱ دانشمند و زیست‌شناس روس که سابقه فعالیت در کمیته سلاح بیولوژیک روسیه را دارد، نیز مطرح کرده که چینی‌ها از هزاران سال قبل از حیوانات مختلف تغذیه می‌کردند و چرا چنین بیماری‌هایی به‌تازگی به‌وجود آمده و احتمالاً این ویروس ساختگی و یک طرح و درواقع سلاح بیولوژیک آمریکاست. رضیه دیگر این است که انتشار ویروس کرونا به‌مثابه یک «سلاح ژنتیکی» در یک جنگ بیولوژیکی علیه ملت‌های خاصی از جمله ملت ایران استفاده می‌شود. سلاح‌های ژنتیکی روی ژنوم ملت‌ها، نژادها، جمعیت‌ها یا گروه‌های خاص اثر می‌گذارند و متناسب با اهداف آن می‌توانند نتایج مختلفی از معلولیت‌های جسمی یا ذهنی گرفته تا مرگ و نابودی جمعیت خاص مورد نظر داشته باشد. موضوع مطالعه ژنوم انسان نخستین بار در «پروژه ژنوم انسان» مطرح شد که یک برنامه علمی-تحقیقاتی بود که از سال ۱۹۹۹ شروع شد و در ۲۰۰۳ به اتمام رسید و هدف آن، کشف ژن‌های تمام انسان‌ها و تجزیه و تحلیل ساختار DNA انسان و استفاده از آن در بررسی‌های بیولوژیکی و پزشکی بوده است (مؤسسه مطالعاتی ابرار معاصر، ۲۰۲۰). در مقابل، برخی با رد نظریه توطئه و بیولوژیکی بودن ویروس کرونا بر این باورند که این ویروس کاملاً منشأ حیوانی دارد و احتمال جنگ بیولوژیکی بودن آن توسط آمریکا را منتفی است. برای مثال، نشریه پزشکی لنست و متخصصانی از دانشگاه کالیفرنیا یا بنیاد ملی بیماری‌های عفونی در واشنگتن توضیح می‌دهند که این ویروس مانند مورد سارس و مرس، ریشه در حیوان دارد و از حیوان به انسان سرایت کرده و پدیده‌ای طبیعی است (medical journals, the Lancet, 2020).

صرف نظر از بحث امکان یا عدم‌امکان اثبات ماهیت جنگ بیولوژیک شیوع بیماری کووید - ۱۹، با توجه به تجربه‌های تاریخی اثبات شده و درنظر گرفتن واقعیت فقدان التزام به اصول اخلاقی، الهی و انسانی از سوی کشورهای استعمارگر و سلطه‌گر و بی‌تفاوتی آنها در قبال جان انسان‌ها (خواه شهروندان خود یا شهروندان سایر جوامع)، عقل سلیم بر پیش‌بینی تمهیدات لازم برای مقابله با جنگ‌های بیولوژیک حکم می‌کند. لذا، توجه به سیاست‌های مراقبتی در پیشگیری و به حداقل

رساندن نفوذ این نوع جنگ‌افزارها و مقابله با آن برای پیشگیری از دستیابی به اهداف عملیاتی در این نوع جنگ‌ها موضوعیت می‌یابد.

در میان همه زمینه‌ها و دلایلی که می‌توانند بر روی مدیریت صحیح بحران جهانی کرونا اثر گذار باشد، دو موضوع بسیار حساس نقش محوری دارند. موضوع اول، نقش مدیریت پدافند غیرعامل در سه سطح برخورد اولیه با بحران، شناسایی دلایل اصلی به‌وجود آورنده بحران و تمرکز بر احتمالات اصلی و سپس عملیات پیشگیری و اقدام است که بتواند کلان بحران را از راه‌های شناخته شده مدیریت کند. موضوع دوم، رسانه است که امروزه به دلیل فراگیر شدن رسانه‌های چندوجهی و غیررسمی غیر قابل کنترل، نقش رادیو تلویزیون‌های حاکمیتی برای مدیریت صحیح جامعه و کاهش اضطراب‌های اجتماعی بسیار تعیین کننده است. ویروس کرونا به دلیل عدم اطلاع‌رسانی صحیح که در ابتدای شیوع صورت گرفت، بسیار سریع مرزهای بین‌المللی را در نوردید و فراگیر شد. از سوی دیگر گسترش روزافزون ویروس کرونا در جهان و به‌ویژه ایران به‌خوبی نشان داد که این پاندمی چگونه می‌تواند ضمن درگیر کردن بخش‌های قابل توجهی از نهادهای و ساختارهای دولتی و مردمی، خسارت‌های امنیتی و نظامی خود را نیز متوجه کشورها کند؛ خسارت‌هایی که دست‌کم می‌توان در صرف بخش زیادی از هزینه، انرژی و توان نیروی انسانی نهادهای نظامی و امنیتی در این حوزه برای کنترل و مقابله با بیماری مشاهده کرد.

حجم بالای خسارت‌های ویروس کرونا به‌ویژه در حوزه‌های امنیتی و نظامی و نگرانی‌هایی که در مورد آینده مدیریت سیاسی کشورها به‌وجود آورد و نیز شیوع شتابان آن در برخی کشورها که عیناً با نمونه‌های تعریف شده در بستر جنگ‌های بیولوژیک و تهدیدات بیوتروریستی منطبق است، فرضیه حمله بیولوژیکی بودن و آزمایشگاهی بودن این ویروس را تقویت کرد.

با توجه به اینکه الگوی جنگ‌های بیولوژیکی بر جنگ‌های نامتقارن استوار است و در این جنگ بر اسلحه‌های کشنده و غیرنظامی تأکید شده است و ویروس کرونا نیز مانند یک اسلحه کشتار جمعی غیرنظامی عمل می‌کند، لذا شباهت‌های فراوانی میان آنچه در جهان و ایران رخ داد با جنگ بیولوژیک به‌وجود آمد.

از آنجا که از جمله مشخصه‌های جنگ‌های بیولوژیکی هدف قراردادن امنیت به‌ویژه امنیت زیست‌محیطی و اقتصادی کشورها و در مجموع تضعیف امنیت ملی کشورها با هدف تحمیل شکست به کشور هدف است، بررسی‌ها در مورد ویروس کرونا نیز از حصول چنین نتایجی پرده برداشته است که به نظر نمی‌رسد، اتفاقی و بی‌ارتباط با جنگ‌های بیولوژیک باشد. به‌طور مثال

ایجاد وحشت به‌منظور تضعیف روحیه و کارایی نیروهای نظامی، ایجاد تلفات سریع در نیروهای نظامی، بیمار کردن نیروهای حریف برای کاهش کارآمدی و ایجاد اختلال و انحراف در مأموریت‌های مهم نظامی در حوزه امنیت نظامی و نیز ایجاد تلفات وسیع انسانی در کشورهای خاص، ناتوان‌سازی و معلول کردن نیروهای کارآمد، مختل کردن نظم اجتماعی و ایجاد آشوب‌های مردمی، ایجاد رعب و وحشت گسترده در میان مردم و سازماندهی اعتراضات مردمی با محوریت پاندمی در حوزه امنیت اجتماعی که از جمله اهداف و تهدیدات مطرح در حوزه جنگ‌های بیولوژیک است، در شرایط گسترش روزافزون ویروس کرونا نیز ملاحظه شد. در هر صورت شیوع گسترده ویروس کرونا در جهان و خسارت‌های سنگین مالی، جانی و معنوی که به ملت‌ها وارد کرد، نگرانی‌های فراوانی را در این رابطه به وجود آورد و حتی در مواردی خصومت میان کشورها از جمله ایران و آمریکا را شدت بخشید.

بر همین اساس و نظر به اینکه سیستم دفاعی پدافند غیرعامل برای چنین نوعی از حمله تدارک دیده شده است، فعال شدن سامانه‌های پدافند غیرعامل با تمام توان و در سطوح سخت‌افزاری و نرم‌افزاری به‌شدت احساس می‌شود. به دیگر سخن در چنین شرایطی که در بدترین حالت یک جنگ نامتقارن و بیولوژیک از مدت‌ها پیش آغاز شده و در بهترین حالت احتمال آغاز آن در آینده با کمک گرفتن از ویروس کرونا وجود دارد و این فرایندها هیچ مشابهتی با جنگ‌های نظامی و متقارن ندارد، شایسته است که سامانه‌های پدافند غیرعامل کشورها در بالاترین سطح هوشیاری قرار گرفته و آمادگی کامل برای رفع هرگونه تهدید احتمالی داشته باشند. باید پذیرفت که تهدیدهای جدی برآمده از ویروس کرونا و شیوع گسترده آن می‌تواند امنیت ملی کشورها را با چالش جدی روبه‌رو کند. در چنین شرایطی لازم است که سامانه‌های پدافند غیرعامل کشورها به حالت آماده‌باش درآمده و با مجموعه‌ای از اقدامات غیرنظامی اما دفاعی تلاش شود تا خسارت‌های این جنگ به حداقل ممکن کاهش یابد.

۷. پیشنهادهای رسانه‌ای

۱. رسانه‌ها به‌عنوان بزرگترین منبع و مرجع خبر و اطلاع‌رسانی مورد وثوق در رخدادهای بحران‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... مورد توجه جامعه هستند، به‌طوری که کنش‌ها و تصمیمات در این وقایع تحت تأثیر رسانه‌ها انجام می‌شوند و در موارد خاص هم باید تا رسیدن به هدف غایی، موضوع مورد نظر یا سوژه را رصد و مدیریت کنند. در مورد ویروس جهانی کرونا، رسانه‌های

بین‌المللی مانند شبکه‌های برون‌مرزی صداوسیما جایگاه و کارکرد ویژه‌ای پیدا می‌کند. بر این اساس پیشنهاد می‌شود که مجموعه برنامه‌های مربوط به کرونا در رسانه‌های دیداری، شنیداری و مجازی برون‌مرزی استمرار یابد.

۲. ویروس کرونا تمام جهان را درگیر خود کرده و خسارات جانی و مالی فراوانی وارد کرده است. با توجه به گستردگی و متفاوت بودن ویروس کرونا، رسانه‌های کشور اعم از رسمی و غیررسمی، حقیقی و مجازی سعی کرده‌اند تا با تولیدات متنوع بیش از پیش سهم خود را برای کاهش تبعات منفی و نابودی این ویروس ایفا نمایند. در این تحقیق تأکید شد که رسانه ملی برای کاهش آثار روانی در فضای مجازی، همچنان در بالاترین سطح فعال باشد. طبیعتاً تقویت برنامه‌ها به لحاظ کمی و کیفی در شبکه‌های برون‌مرزی، نشانگر اهمیت دادن به سلامتی و امنیت شهروندان ایرانی و غیرایرانی برای جمهوری اسلامی ایران است.

۳. از عملکردهای مهم رسانه‌ها، تولید محتوای کلان با کارکردهای خاص در جامعه است و استمرار برنامه‌های آموزش‌محور و سازنده درخصوص بیماری کووید-۱۹ در صورت دوام این تهدید بر جوامع بشری است تا با تولید سطوح مختلفی از برنامه‌های تخصصی و آموزشی، رفتارهای اجتماعی را مدیریت و فضای ناسالم مجازی را به نفع آرامش جامعه تغییر دهد. از سوی دیگر با توجه به حجم انبوه اطلاع‌رسانی و آموزش رسانه‌ها در بسیاری از کشورهای جهان میزان آگاهی مردم درخصوص رهنمودهای بهداشتی در حال افزایش است اما کماکان نیاز است که رسانه‌های رسمی به‌ویژه رسانه ملی برنامه‌های آموزشی خود را در این زمینه افزایش دهند. با توجه به ظرفیت برون‌مرزی صداوسیما به لحاظ تنوع زبانی و مناطق تحت پوشش، شبکه‌های برون‌مرزی می‌توانند با برنامه‌های آموزشی جامع و خلاقانه برای جوامع هدف کمتر توسعه یافته، پیوند بین خود و مخاطبانش را مستحکم‌تر کنند.

۴. روش‌های رعایت شرایط قرنطینه، فاصله‌گذاری اجتماعی، رعایت بهداشت شخصی و محیطی، روش‌های جلوگیری از ابتلا به این بیماری و راه‌های پیش‌گیری از شیوع ویروس کرونا به دیگر اعضای خانواده از مهم‌ترین موضوع‌های برنامه‌های آموزشی رسانه‌ها هستند. یکی از کارکردهای رسانه‌ها در مبارزه با کرونا حفظ و ارتقای سطح روحی مردم است، چون به دلیل گسترش روزافزون ویروس کرونا میزان نگرانی مردم در مورد این ویروس افزایش یافته و فضای وحشتناکی بر زندگی مردم حاکم شده است.

۵. از آن جایی که بر اساس یافته‌های مراکز پژوهشی، نگرانی و اضطراب، میزان خطر آلوده شدن به ویروس کرونا را افزایش داده و مقاومت بدن را در مقابله با این ویروس کاهش می‌دهد، روحیه‌دهی در بالا بردن میزان مقاومت بدن افراد برای مبارزه با کرونا اهمیت ویژه‌ای دارد. عاملی که رسانه‌ها از طریق برنامه‌های سرگرمی‌ساز می‌توانند موجب آن شوند. عر با توجه به شائبه‌افکنی رسانه‌های رقیب در مورد ضعف پروتکل‌های بهداشتی و درمانی در ایران، پیشنهاد می‌شود رسانه‌های برون‌مرزی هر چه بیشتر اقدامات سازنده نهادها و مسئولان مربوطه در ایران را به‌همراه همراهی مردم برای به حداقل رساندن آسیب‌پذیری از کرونا در برنامه‌های مختلف خبری و غیرخبری منعکس کنند.

منابع و مأخذ

- ایزدی، جلال (۱۳۸۸)، «پدافند میکروبی»، تهران، جزوه درسی دوره عرضی دانشکده ش.م.ه نزاجا.
- آر.دی، مک‌لارن (۱۳۷۹)، «مدیریت امنیت ملی: تجربه آمریکا و درس‌هایی برای جهان سوم»، در **امنیت ملی در جهان سوم**، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- باقری، علی‌اکبر (۱۳۸۶)، «خلیج فارس: امنیت منطقه‌ای و اهداف سیاست خارجی ایران»، **فصلنامه معرفت**، شماره ۱۱۵.
- بوزان، باری (۱۳۸۵)، **مردم، دولت‌ها و هراس**، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بوزان، باری و ویور، آلی و دو ویلد، پاب (۱۳۸۶)، **چارچوبی تازه برای تحلیل امنیت**، ترجمه علیرضا طیب، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- بیگدلو، مهدی (۱۳۹۰)، «تأثیر پدافند غیرعامل بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»، **فصلنامه راهبردی دفاعی**، دوره ۹، شماره ۳۴، پاییز، صص ۱۷۹-۱۴۵.
- توکلی، حمیدرضا و دیگران (۱۳۸۴)، «آب، غذا و بیوتروریسم»، **مجله طب پزشکی**، دوره ۷، شماره ۲۳، بهار، صص ۸۲-۷۵.
- تهامی، مجتبی (۱۳۷۶)، **امنیت ملی داکترین، سیاست‌های دفاعی و امنیتی**، تهران: سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- جلالی، غلامرضا (۱۳۹۹)، «کرونا جنگ بیولوژیک اقتصادی است/ هدف، کشتن نیست»، مصاحبه با برنامه تلویزیونی شبکه چهارم سیما.
- حسینی، عساریان (۱۳۸۷)، «راهبرد پدافند غیرعامل در برابر حملات هوایی»، **ماهنامه نگرش راهبردی**، شماره ۹۲، تیرماه داودی‌فرد، مهدی و دیگران (۱۳۹۲)، «روح جنگ بیولوژیک (بیوتروریسم)»، **همایش ملی پدافند غیرعامل در بخش کشاورزی**، آبان ۱۳۹۲
- ربیعی، علی (۱۳۸۳)، **مطالعات امنیت ملی؛ مقدمه‌ای بر نظریه امنیت ملی در جهان سوم**، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

تهدیدات امنیتی - نظامی کروناویروس... ۱۵۷

رحیمی، رضا (۱۳۹۷)، «دلایل و زمینه‌های ژئوپلیتیکی شکل‌گیری ائتلاف نظامی عربی در جنوب غرب آسیا و آثار آن بر روی امنیت منطقه‌ای (با تأکید بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران)»، رساله دکتری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
ریحانی، فرزانه (۱۳۹۴)، «بررسی پدافند غیر عامل در کشور سوئیس»، **ماهنامه پژوهش ملل**، دوره ۱، شماره ۲، بهمن.
زارعی، بهادر (۱۳۸۴)، **استراتژی امنیت ملی در جمهوری اسلامی ایران**، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

زرقانی، سیدهادی؛ نسیمی، زهرا و خوارزمی، امیدعلی (۱۳۹۷)، «بیوتروریسم و تأثیر آن بر امنیت شهروندان»، **دو فصلنامه جغرافیای اجتماعی شهری**، دوره ۵، شماره ۱۳، پاییز و زمستان، صص ۳۰-۱۷.

زرگان، جمیل و دهنوی، جلیل (۱۳۹۵)، «تهدیدات بیوتروریسم و راه‌های مقابله با آن با رویکرد پدافند غیرعامل»، **فصلنامه پژوهش‌های حفاظتی - امنیتی دانشگاه جامع امام حسین (ع)**، سال پنجم، شماره ۱۹، پاییز، صص ۱۱۰-۹۱.
سرلک، احمدرضا؛ خردمند، داوود (۱۳۹۶)، **تهدیدات بیولوژیکی کشورهای آمریکا و اسرائیل و ارائه راهکاری مناسب جهت مواجهه با این تهدیدات در ایران**، تهران: انتشارات مدیریت تحقیقات و برنامه‌ریزی آموزشی.
کاظم‌نیا، محمدرضا؛ عبدالرضا، رستمی (۱۳۹۰)، **تروریسم و پدافند غیرعامل**، تهران: آبنوس.

کرمی، علی (۱۳۹۲)، «پدافند غیر عامل در جنگ نوین، نقش فناوری‌های نوین»، **فصلنامه پرستار و پزشک در رزم**، شماره ۲۲-۲۱، بهار و تابستان، صص ۳۷-۳۲.

کوررا، گوردون (۲۰۲۰)، «کرونا: چه تغییری در امنیت ملی و جاسوسی ایجاد خواهد شد؟»، قابل دسترسی در:

<https://www.bbc.com/persian/world-52154540>

لورنس، فریدمن (۱۳۷۸)، **مفهوم امنیت، گزیده مقالات سیاسی امنیتی**، تهران: مؤسسه پژوهش اجتماعی.
محمدی ده‌چشمه، مصطفی؛ حیدری‌نیا، سعید و شجاعیان، علی (۱۳۹۰)، «سنجش الگوی استقرار کاربری‌های حیاتی از منظر پدافند غیرعامل در کلان شهر اهواز»، **پژوهش‌های جغرافیای انسانی**، دوره ۴۹، شماره ۴، زمستان.
موحدی‌نیا، جعفر (۱۳۸۸)، **مفاهیم نظری و عملی دفاع غیرعامل**، تهران: معاونت آموزش و نیروی انسانی ستاد مشترک سپاه، مرکز برنامه ریزی و تالیف کتاب‌های درسی.

موسسه مطالعات ابرار معاصر (۱۳۹۸)، **کرونا، سلاح بیولوژیک**، تهران: موسسه مطالعات ابرار معاصر.
مهنانی، مجتبی (۱۳۹۷)، «نقش پدافند غیرعامل در افزایش بازدارندگی در برابر حملات بیولوژیک (مطالعه موردی ویروس آبله)»، **فصلنامه پدافند غیرعامل و امنیت**، دوره ۷، شماره ۲۵، زمستان، صص ۱۱۰-۹۵.

میرعرب، مهرداد (۱۳۷۹)، «نیم‌نگاهی به مفهوم امنیت»، ترجمه سید عبدالقیوم سجادی، **نشریه علوم سیاسی دانشگاه باقرالعلوم**، دوره ۳، شماره ۹، تابستان، صص ۱۴۲-۱۳۳.

نیاتی، عزت‌الله (۱۳۸۶)، **پدافند غیرعامل**، تهران: مرکز آموزشی و پژوهشی شهید صیاد شیرازی.
نوروزی، محمدتقی (۱۳۸۵)، **فرهنگ دفاعی - امنیتی**، تهران: سنا.
نیازی‌تبار، حسن (۱۳۸۷)، **پدافند غیر عامل و تسلیحات کشتار جمعی**، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
هملمن، کریستف (۲۰۲۰)، **سازمان بهداشت جهانی**، دفتر ایران.

هندیانی، عبدالله (۱۳۸۶)، «بررسی تحولات مفهومی امنیت در محیط امنیتی»، **نشریه دانش انتظامی**، دوره ۹، شماره ۳۵، پاییز، صص ۳۰-۹.

Barnett, J (1997), 'Environmental Security: Now What?', seminar, Department of International Relations, Keele University, December 4.

Coppennoll MA (1999), "The Non-Lethal Weapons Debate", **Naval War College Review**, Vol. 52, No. 2, pp. 112-131.

- DaSilva, E. J.,(1999), Biological warfare, bioterrorism, biodefence and the biological and toxin weapons convention. EJB Electronic Journal of Biotechnology, 2 (3).
- Richard H.Ullman, and Fear (Summer 1983), "Redefining Security", "**International Security**", p.133.
- Kumar, A. & et al (2011), Review Paper: Biological Warfare, Bioterrorism and Biodefence. J Indian Acad Forensic Med, (1)
- medical journals, the Lancet (2020), has accused Pope Benedict XVI of distorting science in his remarks on condom
- Van den Berg, L. (2003), The Safe City: Safety and Urban Development in European Cities, Ash Gate Publishing Company.
- The Washington post (2014), Jihadists launched chemical assault. Retrieved from: <https://www.pressreader.com/usa/the-washington>.